

לחם עוני

פרוסת העני

הגדה של פסח פותחת בפסקה הבאה:

"הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים."

כלומר, זהו לחם העוני שהיו אבותינו אוכלים במצרים.

המקור לאמרה הזאת הוא בפסוק הבא:

"...שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני, כי בחפזון יצאת מארץ מצרים, למען

(דברים טז, ג)

תזכר את יום צאתך מארץ מצרים..."

התורה עצמה מכנה את המצה בכינוי "לחם עני". זהו הלחם שהיו המצרים נוהגים להאכיל את אבותינו במצרים בשנות השעבוד הארוכות. הם עשו זאת משום שהמצה קשה לעיכול והיא מתעכבת זמן רב בקיבה. משום כך, די בכמות קטנה בכדי לתת תחושה של שובע. המצה הפכה למועדפת על ידי המצרים בתפריט המזון שהכינו למיליוני העבדים העניים.

כיצד פירשו חז"ל את הביטוי 'לחם עוני'?

(פסחים קטו:)

"תניא, לחם שעונים עליו דברים הרבה."

כלומר, אכילת המצה בליל הסדר מלווה באמירת הגדה ובסיפור יציאת מצרים. לכאורה, הפירוש הזה רחוק מאד מפשט לשון הכתוב, משום כך תמוה מדוע הפירוש הזה מובא כאן בגמרא בעדיפות ראשונה?

ממשיכה הגמרא ומוסיפה פירוש שני:

(שם)

"דבר אחר. מה דרכו של עני בפרוסה, אף כאן בפרוסה."

לכאורה, הפירוש הזה מתאים יותר ללשון הכתוב, ומן הראוי היה שיהיה בעדיפות ראשונה בפירוש הגמרא.

בכל אופן, הגמרא אינה מסתפקת בשני הפירושים האלה, ומוסיפה פירוש שלישי: **"דבר אחר. מה דרכו של עני, הוא מסיק ואשתו אופה, אף כאן..."** (שם)

זאת אומרת, אין לעני די חומר בעירה והוא לש ואופה במהירות בצק אחר בצק. התוצאה של אפייה כזו תהיה מצה. הפירוש הזה הוא המתאים ביותר ללשון הפסוק המנמק את עצמו – **"כִּי בְּחֶפְזוֹן יֵצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם"**. באופן תמוה נדחק הפירוש הזה להעדפה שלישית.

כדי להבין את כוונת חז"ל, נתרכז תחילה בפירוש השני המדגיש את הפרוסה. חוסר באמצעים מאלץ את העני לוותר על קניית לחם שלם ולהסתפק בפרוסה שמחירה זול. בהתאם לפירוש הזה אנו חוצים בליל הסדר את המצה האמצעית לשניים, מגביהים את חצי המצה ואומרים בקול רם: **"הא לחמא עניא..."**.

נעמיק יותר בביטוי 'מה עני דרכו בפרוסה', ונגלה משמעות חדשה ועמוקה. בדרך כלל אדם עני טרוד בפרנסתו כל היום, ובשל כך הוא קצר רוח וחסר סבלנות. נניח לרגע שיפנה אליו אחד מן הנדיבים ויציע לו עזרה אמיתית. העזרה תכלול הלוואה לטווח ארוך ועזרה בהשקעה שתייצב אותו לאורך זמן ותעלה אותו על דרך המלך. מה תהיה תגובתו של העני?

תגובתו תהיה בערך כך: אין לי סבלנות לכל התוכניות האלה. במקום זאת, אמור לי מה אתה יכול להעניק לי ברגע זה!

בלשון הגמרא: משל לאדם האסור בבית האסורים שמבטיחים לשחרר אותו יום למחרת, בליווי מענק שחרור. תגובתו תהיה: אנא, שחררו אותי עוד היום ללא מענקים.

כלומר, בדיוק כפי שהעני מסתפק בפרוסת לחם זמינה, כך הוא מעדיף אפילו פיתרון חלקי בתנאי שהוא זמין ומיידי. הוא לא ירצה לשמוע על פיתרון שלם ואמיתי, המבוסס על תכנית מקיפה לטווח ארוך.

שמיעה חלקית

לפנינו דוגמה מובהקת לעונגים הרגשי של בני ישראל בהיותם במצרים.

בגילוי הראשון למשה בסנה, פונה אליו ה' ומטיל עליו שליחות גורלית:

"לָךְ וְאַסַּפְתָּ אֶת זַקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאַמַּרְתָּ אֲלֵהֶם, ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם נִרְאָה אֵלַי, אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם יִצְחָק וְיַעֲקֹב לֵאמֹר..."
(שמות ג, טז)

זו הקדמה לבשורה הטובה הבאה המחולקת לשלושה חלקים:

"פֶּקֶד פְּקֹדֹתַי אֶתְכֶם וְאֶת הָעֲשׂוּי לָכֶם בְּמִצְרַיִם".

החלק הראשון משמש כרקע. כלומר, עלה זיכרונוכם לפני והגיע הזמן לסייע לכם.

"וְאֵמַר אֶעֱלֶה אֶתְכֶם מֵעֵנִי מִצְרַיִם".

החלק השני מכיל את הבשורה המיידית, שהיא יציאה מן השעבוד.

"אֶל אֶרֶץ הַפְּנִיעֵנִי וְהַחֲתִי... אֶל אֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וְדָבָשׁ".
(שמות ג, טז-יז)

החלק השלישי מדגיש את התוכנית העתידית, להגיע אל הארץ המובטחת.

ה' מעודד את משה לא לחשוש מפני תגובת העם להודעה המפתיעה, ומבטיח לו:

"וְשָׁמְעוּ לְקֹלְךָ" (שם, פסוק יח).

משה רבנו עושה כדבר ה', ואכן העם מאמין ושומע.

אך אם נדקדק בפסוקים, נבחין כי השמיעה הזו הייתה חלקית, ולא הכילה את כל הנבואה:

"וַיֵּאֱמַן הָעָם, וַיִּשְׁמְעוּ...".

ומה הם שמעו?

"כִּי פֶקֶד ה' אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל".

(שמות ד, לא)

"וְכִי רָאָה אֶת עֲנָיִם".

כלומר, רק את שני החלקים הראשונים של הנבואה. מה עם החלק השלישי והחשוב של ההגעה לארץ זבת חלב ודבש?

רואים כאן בבירור, שרק שני החלקים הראשונים מן ההודעה הנבואית נקלטו בתודעתם של בני ישראל. החלק השלישי בבשורה – המבטיח הגעה לארץ ישראל – לא נקלט בתודעתם. כל מאווייהם היו נתונים למילוט מידי מן השעבוד הקשה, ומושם כך לא עמד להם הכוח והסבלנות להרהר בתחנה הסופית שהיא נקודת

היעד. ארץ ישראל הייתה רחוקה מאוד מתודעתם, כמשלי העני והאסיר שהובאו לעיל.

על פי זה, כוונת ה' באמרו "וְשָׁמְעוּ לְקִלְקֶלְךָ" הייתה 'שהם לא יתנגדו לשליחותך'. אבל ברור שקליטת המָסָר תהיה לפי כוחם ויכולתם.

■ חוסר שמיעה

כעבור זמן קצר התקבלה תמונה ברורה יותר המדגישה את קוצר רוחם של בני ישראל.

משה רבנו מופיע לפני העם ובפיו נבואת ענק המקיפה את כל שלבי הגאולה מתחילה ועד סוף. משה פותח בהצלה פיזית מעבדות מצרים, ממשיך בעליית מדרגה רוחנית שהיא זכייה בכתר עם מיוחד לה', ומסיים בירושת ארץ ישראל שהיא קיום שבועת ה' לאבות האומה.

משה רבנו מציג ארבע לשונות של גאולה בתוספת לשון חמישית. למעשה, אלו הם ארבעה שלבים בשחרור האומה:

שלב ראשון, שחרור הגוף מעבודת הפרך:

"וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם."

שלב שני, שחרור הנפש מן השעבוד הרגשי לאדוניהם המצרים:

"וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעֲבֹדֹתָם."

שלב שלישי, פיתוח שאיפות לאום, חוקים ומשפטים, ארץ מוגדרת, שלטון ועצמאות כלכלית:

"וְגֵאֲלֹתִי אֶתְכֶם בְּזֵרוּעַ נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים."

שלב רביעי, שאיפות רוחניות לשליחות אלוקית:

"וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהִיִּיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים."

שלב חמישי, ירושת ארץ ישראל וקיום שבועת ה' לאבות:

"וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יָדִי לָתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב וְנָתַתִּי אֹתָהּ לָכֶם מִוְרֶשֶׁה אֲנִי ה'."

(שמות ו, ו-ח)

התכנית הזו היא תכנית מושלמת. צעד אחר צעד בדרך ליעד המרומם והנשגב של עם ה' היושב בנחלת ה', ומהווה מופת לכל עמי העולם בערכיו הרוחניים, הערכיים והמוסריים.

מה היא תגובת העם לחזון המופלא המוגש לפנייהם?

”...וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל מֹשֶׁה מִקְצֹר רוּחַ וּמַעֲבֹדָה קָשָׁה.”

(שם, פסוק ט)

אין שמיעה, אין קליטה, אין סבלנות ואין נשימה.

שמיעה חוזרת

מול התמונה הזאת נציג תמונה אחרת. כעבור שנה ומשהו עומד משה למרגלות הר סיני, ופורש שוב בשם ה' חזון מרומם יותר ונשגב יותר לפני עם ישראל:

”... וְהֵייתֶם לִי סֵגֻלָּה מִכָּל הָעַמִּים... וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מִמְלַכַת כְּהֲנִיִּם וְגוֹי קְדוֹשׁ...”

(שמות יט, ה-ו)

מהי תגובת העם בפעם הזאת?

”וַיַּעֲנוּ כָּל הָעָם יַחְדָּו וַיֹּאמְרוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה...”

(שם, פסוק ח)

שינוי מרעיש, מן הקצה אל הקצה.

יציאה מלחם עוני המאופיין בחוסר שמיעה, והתקדמות לליכוד כל העם סביב מענה מודגש ומאוחד נכון ומוכן לכל משימה, גבוהה ככל שתהיה.

בסוף התהליך, כאשר עם ישראל יגיע אל היעד הסופי שהוא ארץ ישראל, הוא יזכה לבנות בתים לנטוע כרמים ופרדסים ולשאת בשמחה את ביכורי אדמתו לבית המקדש.

בבית המקדש ירים כל אחד את קולו, יענה ויאמר תודה בצורה נרגשת, ויביע את אשר היה טמון עמוק בלבבו מן היום שבו לא היה מסוגל לענות ועד היום הזה:

”וְעַנִּיתָ וְאָמַרְתָּ לְפָנַי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲרָמִי אֲבִד אָבִי...”

(דברים כו, ה)

השלמה ותיקון

סדר ליל פסח הנערך כל שנה, בנוי על שני יסודות.

היסוד הראשון הוא שחזור מצב העוני, המצוקה והדלות שהיו מנת חלקם של אבותינו במצרים.

היסוד השני הוא השלמה ותיקון החֶסֶד שהיה בשעת הגאולה ממצרים, הן מן הצד החומרי והן מן הצד הנפשי רוחני.

בתחילת המאמר ציטטנו את לשון הגמרא המבארת את הביטוי 'לחם עוני', ותמהנו על העדפות הפירושים שאינם מתאימים לפשט לשון הכתוב.

פְּתָרוֹן התעלומה נעוץ בהבנה שסדר ליל פסח מביע גם השלמה ותיקון לשמיעה החלקית שהייתה במצרים. אם במצרים היו אבותינו בלחץ ומשום כך לא יכלו להקשיב אל חזונו הנבואי הנשגב של משה רבנו, הרי שהמצה תהיה הפעם "לחם **שעונים** עליו דברים הרבה" וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח.

כלומר, לא מתחילים לאכול מן המצה עד שלא משלימים לענות בקול רם את כל מה שלא שמענו אז מקוצר רוח ומעבודה קשה.

שילוב תמונת העוני עם השלמת החֶסֶד מקבל ביטוי במשנה:

(פסחים קטז.)

"מתחיל בגנות ומסיים בשבח".

זאת ועוד.

חז"ל שילבו בהגדה של פסח את פרשת 'מקרא ביכורים' פסוק פסוק ומדרשו, כשהפתיח הוא:

"...אֲרָמִי אֲבִד אָבִי וַיֵּרֶד מִצְרַיִם - אָנוֹס עַל פִּי הַדִּיבּוֹר. וַיִּנְגֵר שָׁם מִלְמַד שֶׁלֹּא יֵרֵד לְהַשְׁתַּקֵּעַ..."

(הגדה של פסח)

מה ביקשו חז"ל להביע?

ידוע כי את הפרשה הזאת עד תומה היו אומרים כל מביאי הביכורים לבית המקדש. הדגש הוא על הגעה אל נחלת אבות שהיא ארץ ישראל, והכרזה שה' קיים את השבועה שנשבע לאבותינו.

במצרים לא היו אבותינו מסוגלים להקשיב לקול החזון הרחוק המגיע עד ארץ ישראל. כעת אנו מסוגלים לשמוע.

"וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יָדֵי לְתֵת אֶתָּה לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלַיַּעֲקֹב וְנָתַתִּי אֶתָּה לְכֶם מוֹרְשָׁה אָנִי ה'".

(שמות ו, ח)

מה שהיה אז 'פסח' בבחינת דילוג, הופך היום ל – 'פֶּה־סָח', פה ששח ומהלל את ה'.

כעת, גם הפירוש השני בגמרא על 'לחם עוני' שהוא הפרוסה, מקבל ביטוי של תיקון והשלמה.

בשעה שאנו מברכים על המצה החצויה לשניים שהיא הפרוסה, אנו מחברים אותה אל המצה השלמה וזהו תיקונה. על החיבור הזה אנו מברכים שתי ברכות: 'המוציא לחם מן הארץ' ו'על אכילת מצה'.

בלשון הגמרא זה נאמר כך:

"הכל מודים בפסח שמניח פרוסה בתוך השלמה ובוצע". (ברכות לט:)

את המצה ההיא אכלנו בעבדותנו בדמעה, ואת המצה הזו אנו אוכלים בהסבה כבני חורין. גם זה סוג של השלמה ותיקון.

לסיכום.

שלושת הפירושים בגמרא מייצגים שלושה שלבים, מן הסוף להתחלה.

השלמה – "לחם שעונים עליו..."

חיסרון והשלמה – פרוסה ושלמה – "...דרכו של עני בפרוסה..."

חיסרון – חיפזון – "...עני מכין ואשתו אופה..."

ידיעה מוחלטת

לעיל ראינו את ארבעת שלבי הגאולה, בתוספת השלב החמישי שהוא ההגעה אל ארץ ישראל. מדוע אם כן, אין אנו מחויבים בכוס יין חמישית בליל הסדר כנגד ארץ ישראל?

נתבונן בשוני בין השלב הרביעי לשלב החמישי.

בשלב הרביעי נאמר:

"וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהִיְיִתִי לְכֶם לְאֱלֹהִים, וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם
הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סְבָלוֹת מִצְרָיִם".

(שמות ו, ז)

הביטוי "וַיִּדְעֶתֶם" – משמעותו ידיעה סופית שאין ממנה חזרה.

הכרזת "אני ה' אלהיכם" היא מעתה ועד עולם, כפי שה' הבטיח בפירושו:

"וְאָף גַּם זֹאת בְּהִיּוֹתֵם בְּאֶרֶץ אֲבִי־הֵם לֹא מֵאֲסֹתִים וְלֹא גְעֻלֹתִים לְכַלְתֵּם לְהַפֵּר בְּרִיתִי אִתְּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיהֶם".

(ויקרא כו, מד)

לא כן השלב החמישי, שבו נאמר:

"וְהִבֵּאתִי אִתְּכֶם אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יָדֵי לְתֵת אֶתָּה לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב, וְנָתַתִּי אֶתָּה לְכֶם מִוְרֶשֶׁה אֲנִי ה'".

(שמות ו, ח)

כאן חסרה ההבטחה "וידעתם...", כיון שהישארות בני ישראל בארץ ישראל, אינה מובטחת:

"וְהָאֶרֶץ תַּעֲזֹב מֵהֶם וְתַרְץ אֶת שִׁבְתֹּתֶיהָ..."

(ויקרא כו, מג)

רק בגאולה האחרונה יישארו בני ישראל לנצח על אדמתם.

על התקופה העתידה הזאת נאמר "וידעתם":

"...בְּהוֹצִיאִי אִתְּכֶם מִן הָעַמִּים וְקִבַּצְתִּי אִתְּכֶם מִן הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר נִפְצַתֶם בָּם... וְיִדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה' בְּהִבֵּיאִי אִתְּכֶם אֶל אֲדֹמַת יִשְׂרָאֵל, אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יָדֵי לְתֵת אוֹתָהּ לְאַבוֹתֵיכֶם".

(יחזקאל כ, מא-מב)

מכאן ברור למדי שאחר הגאולה הזאת לא תהיה גלות נוספת.

